

PROBLEMATYKA DEFINICJI I ZASIĘGU PRZESTRZENNEGO OBSZARÓW WIEJSKICH I STREF PODMIEJSKICH

Jerzy Bański

IGiPZ PAN w Warszawie

Streszczenie. Istotnym problemem w badaniach wsi jest wyjaśnienie pojęcia „obszar wiejski”. Studia nad literaturą przedmiotu wykazały istnienie wielu różnorodnych definicji, w których obszar wiejski traktowany jest jako przestrzeń fizyczna, społeczna czy też ekonomiczna. Utwierdzają one w przekonaniu, że nie ma jednolitej definicji obszaru wiejskiego. Najszerzej akceptowana może być tradycyjna definicja, w myśl której obszar wiejski jest przestrzenią fizyczną o stosunkowo niskiej gęstości zaludnienia, rozproszonym osadnictwie i ekstensywnym zagospodarowaniu ziemi. Specyficzną formą obszaru wiejskiego, według polskiej statystyki, jest strefa podmiejska, która zdaniem autora pod wieloma względami jest przestrzenią odrębną. Traktowanie tych dwóch kategorii obszarów jako całości prowadzi niejednokrotnie do błędnych interpretacji zjawisk i procesów społeczno-ekonomicznych zachodzących w przestrzeni geograficznej.

Słowa kluczowe: obszar wiejski, strefa podmiejska, geografia, geografia wsi, definicje, zagospodarowanie przestrzenne.

WSTĘP

Odróżnienie terenów miejskich od wiejskich z pozoru nie nastęrcza większego problemu. Biorąc np. pod uwagę cechy krajobrazu, stwierdzamy, że miasta charakteryzuje: zwarta i wielopiętrowa zabudowa, ograniczona przestrzeń widzenia, intensywne wykorzystanie gruntów, niewielkie powierzchnie zieleni itp. Wyjeżdżając poza miasto zauważymy, że krajobraz wokół nas ulega stopniowej przemianie: zmniejsza się gęstość zabudowy, budynki są coraz niższe, wzrasta powierzchnia zieleni, a grunty wykorzystywane są bardziej ekstensywnie. Podobnie duże różnice dotyczą struktury funkcjonalnej, zatrudnienia, poziomu wyposażenia w infrastrukturę itp. Potocznie miasto i wieś stawia się na przeciwległych biegunach reprezentujących: złożoność i prostotę, koncentrację i dekoncentrację, nowoczesność i zacofanie, sztuczność i naturalność, dynamizm i stagnację. Jednakże wchodząc w szczegółowe charakterystyki, okaże się, że napotkamy na trudności

---

Adres do korespondencji – Corresponding author: Jerzy Bański, IGiPZ PAN, 00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55, e-mail: jbanski@twarda.pan.pl

w odpowiedzi na pytanie: co jest miastem, a co wsią? W literaturze przedmiotu można spotkać szereg różniących się od siebie poglądów na ten temat i równie wiele podejść definicyjnych. Sprawę komplikuje jeszcze bardziej samo zróżnicowanie w obrębie miast i obszarów wiejskich. Na przykład niektóre tereny wiejskie krajobrazowo i funkcjonalnie przypominają miasta, a niewielkie miasta – przeciwnie – mogą być kojarzone z obszarami wiejskimi.

Celem artykułu jest omówienie wybranych definicji obszaru wiejskiego oraz poglądów na temat identyfikacji ich zasięgu przestrzennego. Zdaniem autora każda próba wyznaczenia granic terenów wiejskich jest zabiegiem sztucznym – bardziej lub mniej udanym – wynikającym na ogół z umowy społecznej. Należy przy tym zwrócić uwagę na to, że oparte na takich definicjach analizy statystyczne mogą niejednokrotnie prowadzić do błędnych wniosków. Drugim celem jest wskazanie odrębności strefy podmiejskiej, która w polskiej statystyce jest włączana do obszarów wiejskich.

KONOTACJE POJĘCIA „OBSZAR WIEJSKI”

Jeżeli głębiej zastanowimy się nad cechami obszarów wiejskich, dojdziemy do wniosku, że można ich wymieniwać wiele i w różny sposób. Dla jednych wieś będzie kojarzyła się z polami uprawnymi i gospodarstwami rolnymi, dla drugich z sobotnio-niedzielnymi wypadami i miejscem spędzania wakacji, dla jeszcze innych ze stylem życia bliskim naturze. Jednakże w badaniach naukowych wymaga się tego, aby przedmiot badań był dla wszystkich badaczy jasno określony i zrozumiały. Sprawa nie jest prosta, bo problematyką wiejską zajmują się różne dyscypliny: geografia, socjologia, nauki rolnicze, ekonomia, etnografia, antropologia i inne. Ich przedstawiciele wypracowali dziesiątki definicji, z których każda ujmuje obszary wiejskie z odmienną perspektywą. Poza tym własne definicje obszarów wiejskich mają urzędy państwowe i organizacje międzynarodowe zajmujące się planowaniem, polityką przestrzenną oraz gromadzeniem materiałów statystycznych. Wśród nich szczególną rolę odgrywają biura statystyczne, które gromadzą dane według wewnętrznie zdefiniowanych jednostek. Korzystający z takich danych naukowcy są najczęściej zmuszeni do stosowania definicji proponowanej przez biuro statystyczne, z którą nie zawsze muszą się zgadzać. Na przykład w polskiej statystyce stosującej kryterium administracyjne obszary wiejskie to wszystkie tereny położone poza granicami administracyjnymi miast. Włącza się do nich m.in. tereny sąsiadujące z dużymi aglomeracjami miejskimi, które praktycznie całkowicie zatraciły swoją wiejskość i pod względem cech społeczno-ekonomicznych przypominają bardziej miasta. Problematyce tej poświęciłem osobny rozdział. W statystyce międzynarodowej natomiast za wiejskie przyjęto się uważać tereny o gęstości zaludnienia poniżej 150 osób/km². Porównywanie materiałów statystycznych gromadzonych na podstawie różnych kryteriów definicyjnych (w tym wypadku administracyjnego i demograficznego) nie ma sensu, bo prowadzi do błędnych wyników. Alternatywą pozostaje żmudne zbieranie danych według własnego „rozumienia” obszaru wiejskiego, ale badanie takie obejmuje nieduże obszary i będzie bardzo pracochłonne.

Na początku warto odróżnić takie pojęcia jak „wieś”, „obszar wiejski” i „wiejskość” lub „wiejski”. Wrzucając je wszystkie do jednego worka, narażamy się na błędne interpretacje niektórych zjawisk i procesów. Pojęcia „wieś” i „obszar wiejski” są szczególnie istotne w geografii, bo odnoszą się bezpośrednio do określonej przestrzeni. Wieś jest traktowana na ogół jako jednostka osadnicza, zaś obszar wiejski jako przestrzeń utworzona przez wsie i ich otoczenie. Ich definicje mają na ogół na celu wskazanie cech wyodrębniających je wśród innych kategorii obszarów. Natomiast pojęcia „wiejskość” lub „wiejski” są pojęciami szerszymi i wielowymiarowymi, interesującymi socjologów, antropologów, etnografów, kulturoznawców i geografów. Określają je cechy społeczne, ekonomiczne i kulturowe. Wydaje się, że są to pojęcia nadrzędne, które umożliwiają zdefiniowanie przedmiotu naszych zainteresowań – obszaru wiejskiego.

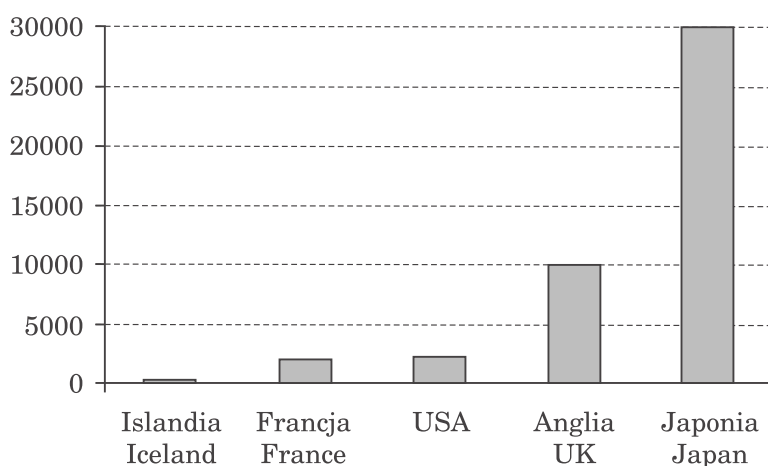
Pojęcie „wiejski” od dawna było związane z obszarami słabo zaludnionymi, na których dominującą formą działalności gospodarczej człowieka jest rolnictwo lub leśnictwo, z rzadkim osadnictwem. Jego przeciwieństwem było pojęcie „miejski”. Już ponad 80 lat temu P. Sorokin i C. Zimmermann [1929] trafnie wyodrębnili osiem cech odróżniających te dwa pojęcia. Wśród nich znalazły się: rodzaj zatrudnienia, stan środowiska, wielkość jednostki osadniczej, gęstość zaludnienia, homogeniczność mieszkańców, zróżnicowanie społeczne, mobilność i system interakcji społeczno-kulturowych. Są to do dziś powszechnie wykorzystywane cechy w studiach wiejskich, poddawane tylko bardziej lub mniej wysublimowanym modyfikacjom.

W badaniach geograficznych interesuje nas przede wszystkim przestrzeń i zachodzące w niej zjawiska i procesy przyrodnicze, społeczno-kulturowe i gospodarcze. Przedmiotem badań geografii wsi są więc obszary wiejskie. Istnieje wiele zróżnicowanych podejść do tego pojęcia, ale najstarszym i najpowszechniejszym jest podejście strukturalne. Jak sama nazwa wskazuje, obszary wiejskie charakteryzuje się na podstawie ich specyficznych struktur, które odnoszą się przede wszystkim do demografii, użytkowania ziemi oraz wybranych elementów gospodarczych.

Strukturalne podejście do definicji obszaru wiejskiego reprezentują przede wszystkim międzynarodowe i krajowe organizacje statystyczne. Najczęściej uznanie jakiegoś obszaru za wiejski bądź miejski zależy od liczby zamieszkującej go ludności bądź gęstości zaludnienia. Wskaźniki takie są jednak bardzo zróżnicowane w zależności od kraju (miejscowość, która w Skandynawii jest miastem, w Grecji będzie należała do terenów wiejskich). Na przykład w Islandii wsią jest każda miejscowość licząca do 300 mieszkańców, natomiast w Japonii za jednostkę miejską (*urban administrative unit*) uznaje się miejscowość liczącą ponad 30 tys. mieszkańców [Woods 2005]. Ułomność takiej formy definiowania wynika nie tylko z bardzo dużych różnic wartości liczbowych wyodrębniających te dwie podstawowe kategorie obszarów, ale również z faktu, że o włączeniu jakiegoś terenu do miasta lub wsi decyduje ściśle określona liczba. Wyobraźmy sobie na przykład, że w islandzkiej wsi liczącej dokładnie 300 osób rodzi się dziecko. Z chwilą jego przyjścia na świat wieś staje się miastem. Czy takie kryterium jest wystarczające?

Podobny sposób definiowania obszarów wiejskich przyjmuje się w spisach powszechnych w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Kanadzie, Francji i szeregu innych krajach. W Stanach Zjednoczonych podczas prac nad pierwszym spisem powszechnym w 1874 r. przyjęto, że wiejskimi będą wszystkie te obszary, które pozostaną

po wyłączeniu miejscowości liczących 8 tys. lub więcej mieszkańców. Z kolei w spisie powszechnym z 1980 r. za wartość graniczną przyjęto 2,5 tys. mieszkańców. Spis zakładał istnienie obszarów zurbanizowanych i osad położonych poza terenami zurbanizowanymi, liczących ponad 2,5 tys. mieszkańców oraz pozostałych terenów, które należą do obszarów wiejskich. Jeszcze inaczej definiuje obszar wiejski amerykańska *Farmers Home Administration*. Są nimi jednostki administracyjne liczące do 20 tys. mieszkańców na obszarach niemetalitalnych oraz miasta do 10 tys. mieszkańców mające wiejski charakter na obszarach metropolitalnych. Dla *Rural Highway Public Transportation Administration* wiejskimi są zaś jednostki terytorialne liczące mniej niż 5 tys. mieszkańców.

Ryc. 1. Maksymalna liczba ludności obszarów wiejskich według założeń spisów powszechnych w wybranych krajach

Fig. 1. Maximum number of rural areas population according to the National Census in selected countries

Źródło: Woods 2005

Source: Woods 2005

Biura statystyczne organizacji międzynarodowych identyfikują obszary wiejskie na podstawie gęstości zaludnienia. Według OECD obszary wiejskie cechuje gęstość zaludnienia poniżej 150 osób/km², natomiast w Unii Europejskiej za wartość graniczną przyjmuje się 100 osób/km². Zgodnie z tak przyjętymi definicjami obszary wiejskie w Polsce zajmują odpowiednio ok. 90% i 82% powierzchni kraju.

Cechy demograficzne też są powszechnie wykorzystywane w definiowaniu obszarów wiejskich. Jednakże na ogół towarzyszą im dodatkowe kryteria. Według Międzynarodowej Unii Geograficznej przestrzenią wiejską jest obszar o niskim wskaźniku zaludnienia i wyposażenia w infrastrukturę oraz o przewadze działalności gospodarczej mającej charakter powierzchniowy nad punktową i liniową. W jednym z pierwszych podręczników akademickich poświęconych geografii wsi obszary wiejskie zostały scharakteryzowane jako rzadko zaludnione i powszechnie rozpoznawane na podstawie wizualnych cech [Clout 1972]. Z kolei G. Cherry [1976] proponuje, aby poza gęstością zaludnienia dodatkowym kryterium było użytkowanie ziemi. Obszarem wiejskim jest zatem ta część kraju, która ma relatywnie niską gęstość zaludnienia oraz jest zagospodarowana przez rolnictwo lub leśnictwo (dodaje tu jeszcze górskie pastwiska, które mogą być okresowo spasane).

Z takim sposobem definiowania zgadzają się niektórzy socjologowie wsi – według M. Millera i A. Luloffa [1981] termin „wiejski” desygnuje obszar geograficzny charakteryzujący się niskim i rozproszonym zaludnieniem oraz izolacją od wpływów dużych centrów metropolitalnych.

Zdaniem A. Gilga [1985] w identyfikowaniu obszarów wiejskich najistotniejsze są ich cechy fizyczne. Autor ten przyjmuje, że najbardziej kompletna definicja obszarów wiejskich powinna opierać się na charakterystyce krajobrazu oraz intensywności użytkowania ziemi. Podaje przy tym jako przykład definicję G.P. Wibberleya [1972], w której „świat wsi” zajmuje tę część terenu, która w sposób nieomylny zaznacza się ekstensywnym użytkowaniem ziemi w obecnej chwili i w przeszłości. Jednakże M. Whitby i K. Willis [1978] podkreślają, że przyjęcie kierunków użytkowania ziemi jako kryterium wiejskości, bez uwzględnienia zagadnień społecznych, jest niewystarczające. Obszar wiejski może ich zdaniem zamieszkiwać ludność nie mająca nic wspólnego z rolnictwem lub leśnictwem, a więc z ekstensywnymi kierunkami zagospodarowania ziemi. Wynika z tego, że ważnym kryterium może być też miejsce zatrudnienia lub sektor, w którym pracuje ludność zamieszkująca dane terytorium.

Geografowie wsi definiują zatem swój przedmiot badań (obszary wiejskie) na podstawie zespołu cech społeczno-gospodarczych, rzadziej jednostkowych cech wyrażonych niekiedy w postaci określonych wskaźników ilościowych lub jakościowych. Takie podejście prezentował m.in. P. Cloke [1977], opracowując wskaźnik wiejskości (*index of ruralisty*). Został on obliczony na podstawie materiałów statystycznych ze spisów 1971 i 1981 dla wszystkich dystryktów z obszaru Anglii i Walii [Cloke, Edwards 1986]. Wskaźnik wiejskości wyznaczony na podstawie takich cech, jak: gęstość zaludnienia, migracje, wiek mieszkańców, wyposażenie mieszkań w elementy infrastruktury, struktura zawodowa, pozwolił wyodrębnić pięć typów obszarów: miasta, obszary wybitnie niewiejskie (*non-rural*), obszary przejściowe niewiejskie, obszary przejściowe wiejskie, obszary wybitnie wiejskie.

Zdaniem B. Kaysera [1983] obszary wiejskie wyróżnia szereg fizycznych i społeczno-ekonomicznych cech, wśród których wymienia on: niską gęstość zaludnienia i zabudowy, krajobraz z przewagą otwartych terenów zielonych, „powierzchniową” działalność gospodarczą o przewadze funkcji rolniczej i leśnej, styl życia mieszkańców określony przynależnością do niedużej grupy społecznej oraz tożsamość i wygląd ludności przesiąknięte specyficzną kulturą chłopską. Dwie ostatnie cechy wyraźnie odnoszą się już do społecznego wymiaru obszarów wiejskich. P. Cloke [1994] zauważa, że koncepcja obszarów wiejskich wykazuje wyraźną zmienność w czasie. Początkowo pojęcie „wiejski” było utożsamiane z pewną szczególną przestrzenią o ekstensywnym użytkowaniu ziemi i niskim zaludnieniu. We współczesnych studiach wiejskich podmiotem badań stał się mieszkaniowiec wsi, a wiejskość postrzegana jest poprzez pryzmat zespołu cech społecznych, moralnych i kulturowych. Może to być poczucie więzi ze społecznością lokalną, tradycje i obyczaje, przywiązanie do ziemi czy też przekonanie, że jest się mieszkańcem wsi. W innym miejscu P. Cloke i P. Milbourne [1992] stwierdzają, że nie ma już jednorodnej przestrzeni wiejskiej, lecz mnogość przenikających się przestrzeni społecznych. Odbija się tu wyraźnie piętno nauk społecznych, które są aktualnie silnie reprezentowane w badaniach geografii wsi.

Obszary wiejskie można też definiować z punktu widzenia miejsca, jakie zajmują w przestrzeni. Chodzi przede wszystkim o dystans, jaki dzieli dany obszar od dużej aglomeracji miejskiej. Na przykład w Departamencie Planowania Norfolk (Wielka Brytania) za obszary wiejskie uważano tereny położone 5 mil od miasta liczącego 20 tys. mieszkańców i 10 mil od miasta z 10 tys. mieszkańców [Gilg 1985]. Lokalizacja jest też głównym elementem wyodrębniania obszarów wiejskich w kontinuum miejsko-wiejskim. Miasta i obszary wiejskie rozdziela strefa podmiejska o różnym stopniu wykształcenia, zależnym od wielkości miasta.

Jednakże z badań ankietowych K. Halfacree [1995] wynika, że największa grupa osób akceptuje tradycyjne formy definicji obszaru wiejskiego, odnoszące się do zagadnień fizjonomicznych i morfologicznych. Badania przeprowadzone w dystrykcie Lancaster wykazały, że dla 68% respondentów pojęcie „obszar wiejski” kojarzy się z otwartym i niezabudowanym krajobrazem, dla 46% z nazwą potwierdzającą przynależność obszaru do wsi, dla 38% z niedużą liczbą ludności i niską gęstością zaludnienia, dla 31% z typowymi elementami środowiska naturalnego, dla 27% ze strukturą zatrudnienia, w której wiodącą rolę odgrywa rolnictwo, dla 25% z lokalizacją z dala od miasta, dla 21% z niskim udziałem funkcji usługowych, a tylko dla 15% ze specyficznymi zachowaniami społecznymi (np. rodzinność, małe grupy społeczne, przyjazność sąsiedzka itp.).

Z tego przeglądu wynika, że termin „obszar wiejski”, aczkolwiek jasno rozumiany w języku potocznym, w badaniach geograficznych przyjmuje różną konotację. Łącząc wszystkie dotychczasowe próby jego definicji, można go opisać następującymi cechami:

- specyficzny otwarty krajobraz,
- stosunkowo niska gęstość zaludnienia,
- przewaga ludności związanej z gospodarką rolną i leśną,
- tradycyjny styl życia (bliski naturze) i zwyczaje,
- ekstensywne użytkowanie ziemi (przede wszystkim rolnicze i leśne),
- rzadka zabudowa i rozproszone osadnictwo,
- większość mieszkańców uważa, iż mieszka na wsi.

Otwarty krajobraz jest cechą subiektywną i niemierzalną. Dla jednych otwartym krajobrazem będzie widok po horyzont, dla drugich wystarczy niska bądź rzadka zabudowa. Jeszcze bardziej subiektywny charakter ma tradycyjny styl życia lub opinia o przynależności do pewnej grupy społecznej. Z kolei cecha mówiąca o zatrudnieniu w rolnictwie lub leśnictwie nie dotyczy wszystkich obszarów wiejskich. Istnieją bowiem tereny spełniające większość wymienionych kryteriów, na których ludność związana jest przede wszystkim z zawodami pozarolniczymi.

Obszary wiejskie w badaniach geograficznych powinny być identyfikowane na podstawie cech obiektywnych i mierzalnych. Jest to warunek konieczny w przypadku badań dużych obszarów (kraj, region), obejmujących zespoły różnego rodzaju jednostek terytorialnych. Natomiast w badaniach szczegółowych na niewielkich obszarach warunek ten nie zawsze musi być spełniony.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że obszar wiejski jest przestrzenią, w której działa człowiek, charakteryzującą się stosunkowo niską gęstością zaludnienia, rozproszonym stałym osadnictwem i ekstensywnym zagospodarowaniem ziemi. Jednakże należy podkreślić, że do definiowania obszarów wiejskich konieczna jest elastyczność. Nie da

się w sposób ścisły (matematyczny) wyodrębnić cech, które jednoznacznie wskażą rozmieszczenie obszarów wiejskich w przestrzeni. Nie ma zatem jednej uniwersalnej definicji obszaru wiejskiego. B. Ilbery [1998] zauważa, że próby definicji pojęcia „obszar wiejski” zajmują dużo miejsca w literaturze geograficznej, ale nie przybliżają nas do jakiegokolwiek ogólnie akceptowalnej definicji. Jest wręcz odwrotnie – podejmujemy kolejne tematy badawcze, którym towarzyszą nowe próby definicyjne.

STREFA PODMIEJSKA – TRZECI „ELEMENT” KONTINUUM MIASTO–WIEŚ

Interesującym przypadkiem obszarów wiejskich – w rozumieniu administracyjnym – są strefy podmiejskie dużych miast. Stanowią one przestrzenną i funkcjonalną formę przejściową pomiędzy miastem a wsią. Stąd trudno je uznać za obszary wiejskie, jak to czyni statystyka polska. Wynikają z tego określone błędy interpretacyjne w analizach danych statystycznych. Na przykład twierdzi się, że w ostatniej dekadzie bilans migracyjny miasto–wieś w Polsce jest dodatni dla obszarów wiejskich. Warto uzupełnić jednak taki wniosek informacją, że wynika to prawie wyłącznie z napływu mieszkańców miast w ich bezpośrednie sąsiedztwo, które ma więcej cech miejskich niż wiejskich. Natomiast na przeważającej powierzchni terenów wiejskich występuje nadal odwrotny proces, czyli migracja młodych i najbardziej aktywnych do miast.

W świetle omówionych wcześniej prób definicji obszarów wiejskich strefa podmiejska jest ich nietypową częścią. Jednakże zajmuje ona szczególne miejsce w badaniach wiejskich, bo stanowi formę przejściową w kontinuum miasto–wieś. W miarę oddalania się od miasta obszary mają bowiem w sobie coraz mniej „miejskości”, a coraz więcej „wiejskości”. Cechą strefy podmiejskiej jest więc słabnąca różnorodność i intensywność zjawisk społecznych i gospodarczych w miarę oddalania się od granic miasta w kierunku obszarów wiejskich, przy czym przejście z miasta do typowej wsi ma charakter płynny.

Co wyróżnia strefę podmiejską spośród innych obszarów i czym różni się wieś podmiejska od wsi tradycyjnej położonej z dala od miasta? W literaturze przedmiotu wielokrotnie podejmowano wysiłki wyodrębnienia obszaru podmiejskiego i jego zdefiniowania [Clapson 2003; Connell 1974; Dziewoński 1987; Liszewski 1987; Marsh 1990; Silverstone 1997]. Według R. Pryora [1968] strefę podmiejską charakteryzują przeobrażenia użytkowania ziemi i cech społeczno-demograficznych na skutek procesów urbanizacji, a ich efektem jest rozwój pozarolniczych form zagospodarowania ziemi, penetracja obszaru przez firmy usługowe i napływ nowych mieszkańców. Z kolei R. Pahl [1965] uważa, że jest to obszar „mentalnie miejski, ale fizycznie wiejski”. Należy podkreślić też, że samo pojęcie „strefa podmiejska” jest bardzo pojemne i ma różne konotacje. Ponadto istnieje szereg innych pojęć, których desygnatami są obszary obejmujące tylko fragmenty strefy podmiejskiej (w literaturze anglojęzycznej: *suburban area*, *urban-rural fringe*, *sprawl*, *technourb*, *edge-city*, *exopolis*, *edgeless city*, w literaturze polskiej: *strefa zurbanizowana*, *strefa miejsko-wiejska*, *zaplecze miasta*, *obszary okołomiejskie*, *peryferia miejskie*, *strefa ciężenia miasta*, *obszar zainwestowania miejskiego*).

Tabela 1. Wybrane cechy strefy podmiejskiej na tle miast i obszarów wiejskich w Polsce
 Table 1. Selected features of the suburban zone compared to cities and rural areas in Poland

Cecha Feature	Miasto Town	Strefa podmiejska Suburban area	Obszar wiejski Rural area
Gęstość zaludnienia Density of population	bardzo duża very high	duża high	mała low
Gęstość zabudowy Density of settlement	bardzo duża very high	przeciętna average	bardzo mała very low
Gęstość wyposażenia infrastrukturalnego Density of infrastructure	bardzo duża very high	duża high	mała low
Zatrudnienie pozarolnicze Non-agricultural employment	bardzo duże very high	duże high	małe low
Zróżnicowanie struktury zatrudnienia Diversification of employment structure	bardzo duże very high	bardzo duże very high	małe low
Fragmentacja gruntów (liczebność działek) Land fragmentation (number of land parcels)	bardzo duża very high	duża high	mała low
Intensywność użytkowania ziemi Intensity of land use	bardzo duża very high	duża high	mała low
Ceny gruntów Land prices	bardzo wysokie very high	wysokie high	niskie low
Otwartość krajobrazu Landscape openness	mała low	duża high	bardzo duża very high
Intensywność indywidualnego ruchu budowlanego Intensity of individual housing construction	mała low	bardzo duża very high	mała low
Zróżnicowanie funkcji gospodarczych Functional diversification	duże high	bardzo duże very high	małe low

Źródło: Opracowanie własne [Bański 2009]

Source: Own research [Bański 2009]

Właściwości i charakter strefy podmiejskiej wyrażają cechy społeczno-demograficzne, fizjonomiczne i ekonomiczne. Do grupy cech społeczno-demograficznych należą: gęstość zaludnienia, struktura społeczna oraz styl życia. Gęstość zaludnienia w sąsiedztwie miast jest większa niż na tradycyjnych obszarach wiejskich i mniejsza niż w miastach. W miarę oddalania się od granic miasta gęstość zmniejsza się, ale zjawisko to nie ma charakteru liniowego.

Struktura społeczna mieszkańców stref podmiejskich jest zależna przede wszystkim od poziomu rozwoju gospodarczego kraju. O ile w krajach rozwiniętych obszary podmiejskie zasiedlone są przez grupy społeczne o średnim i wysokim statusie społecznym, o tyle w krajach słabo rozwiniętych jest to najczęściej najbiedniejsza klasa społeczna (slumsy). W Polsce współczesne trendy rozwoju stref podmiejskich zmieniają dotychczasową strukturę społeczną – wzrasta udział ludności dobrze wykształconej i zamożnej. Prawdopodobnie towarzyszy temu polaryzacja klas społecznych w obrębie samej strefy

podmiejskiej, polegająca m.in. na powstawaniu zamkniętych enklaw zamieszkałych przez wyższe klasy społeczne. Zjawisko takie można obserwować głównie w sąsiedztwie dużych aglomeracji miejskich.

Styl życia na obszarach podmiejskich charakteryzuje się przenikaniem miejskich oraz wiejskich form zachowań kulturowych (np. anonimowość i bezpośredniość, nowoczesność i prostota, sztuczność i naturalność itp.) oraz specyficznymi formami życia rodzinnego i sąsiedzkiego (kontakty sąsiedzkie są na ogół przelotne i płytkie).

Jedną z podstawowych cech fizjograficznych wyodrębniających obszary podmiejskie spośród innych kategorii obszarów jest charakter i forma osadnictwa. Wyraża ją występowanie miast i osiedli satelickich, ale dotyczy to przede wszystkim dużych aglomeracji. Wśród form zabudowy przeważa budownictwo jednorodzinne o zmiennej gęstości (w silnym związku z zaludnieniem), kształtujące specyficzny krajobraz strefy podmiejskiej.

Bardzo istotnym zjawiskiem na obszarach podmiejskich jest intensywny ruch budowlany, w tym rozwój jednorodzinnego budownictwa mieszkaniowego. Zmienia to kształt osiedli wiejskich i dotychczasowy układ przestrzenny. Nowe osiedla o nowoczesnym charakterze zabudowy degradują często tradycyjny krajobraz wiejski. Z drugiej jednak strony rozwojowi funkcji mieszkaniowej towarzyszy poprawa jakości życia na wsi, co wynika z rozbudowy i modernizacji infrastruktury technicznej i społecznej, poprawy dostępności komunikacyjnej oraz jakości usług. W kontekście tych procesów strefy podmiejskie stanowią „poligon doświadczalny” dla obszarów wiejskich. Chodzi mianowicie o to, aby rozwój wsi dokonywał się według z góry założonego planu i dalekosiężnych wizji redukujących do minimum możliwą degradację krajobrazu i struktury przestrzennej. Z wcześniejszych moich badań wynika, że to właśnie gminy podmiejskie mają największą liczbę planów zagospodarowania przestrzennego spośród wszystkich gmin wiejskich [Śleszyński i in. 2007].

Konsekwencją presji budownictwa w strefach podmiejskich jest większy popyt na ziemię i związany z tym wzrost ceny gruntów. Zmienia się także struktura użytkowania ziemi. Cechą strefy podmiejskiej jest duże zróżnicowanie struktury użytkowania ziemi, wyrażające się mozaikowością gruntów o ekstensywnym i intensywnym użytkowaniu. Z gruntami rolnymi lub leśnymi sąsiadują bezpośrednio intensywnie wykorzystywane użytki zagospodarowane pod usługi produkcyjne, mieszkalnictwo i handel. Wieloraka przydatność gruntów dla różnych form działalności sprawia, że strefa podmiejska jest miejscem potencjalnych konfliktów w użytkowaniu ziemi. Typowym układem konfliktowym jest sytuacja, kiedy ta sama przestrzeń może pełnić różne funkcje gospodarcze; jeśli popyt na określone jej walory będzie większy od podaży pojawi się sytuacja konfliktowa [Bański 1998].

Współczesny proces urbanizacji wsi w krajach rozwiniętych sięga już daleko poza strefę podmiejską i związany jest z kształtowaniem się obszarów metropolitalnych. Rozwój zarówno tych tradycyjnych, jak i elektronicznych systemów komunikacji oraz nowoczesnych środków transportu zwiększył dostępność ośrodków centralnych i zmniejszył czas potrzebny na dojazd ze wsi do miasta. Dzięki temu ludność migruje z obszarów węzłowych na tereny wiejskie lub do niewielkich ośrodków miejskich (zjawisko dezurbanizacji). Ma to na ogół korzystny wpływ na rozwój obszarów wiejskich i przyczynia się do wyrównywania jakości życia między miastem a wsią.

WNIOSKI

Problematyka definicji i zasięgu przestrzennego obszarów wiejskich jest interesującym i otwartym problemem badawczym. W Polsce przyjmuje się na ogół bezkrytycznie definicję GUS, zgodnie z którą obszarem wiejskim jest całe terytorium pozostające poza granicami administracyjnymi miast. W innych krajach granice miasto–wieś są bardziej płynne i wyznaczone głównie na podstawie gęstości zaludnienia.

Wydaje się, że obszary wiejskie najlepiej opisać można następującymi cechami: specyficzny otwarty krajobraz, niska gęstość zaludnienia, przewaga ludności zatrudnionej w rolnictwie i leśnictwie, ekstensywne użytkowanie ziemi, rzadka zabudowa i rozproszone osadnictwo, specyficzna kultura i tradycje. Nie wszystkie wymienione cechy są mierzalne, stąd nie mogą one służyć statystycznemu wyznaczaniu terenów wiejskich w skalach ogólnych.

Specyficzną formą obszarów wiejskich w ujęciu prawnoadministracyjnym są strefy podmiejskie dużych aglomeracji. Stanowią one bowiem obszar przejściowy w kontinuum miasto–wieś. Charakteryzują je nieco inne cechy niż wymienione powyżej. Moim zdaniem strefy podmiejskie stanowią integralną część miasta i w ujęciach statystycznych powinny być wyłączone z obszarów wiejskich.

PIŚMIENNICTWO

- Bański J., 1998. Gospodarka ziemią w Polsce w okresie restrukturyzacji, Projekt badawczy, Gospodarka ziemią w okresie restrukturyzacji i wchodzenia do struktur europejskich. IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J., 2009. Odrębność obszaru podmiejskiego w kontinuum miejsko-wiejskim. *Czasopismo Geogr.* 80 (4), 210–228.
- Clapson M., 2003. *Suburban century: social change and urban growth in England and the USA*. Berg, Oxford.
- Cherry G., 1976. *Rural planning problems*. Leonard Hill, London.
- Cloke P., 1977. An index of rurality for England and Wales. *Regional Studies* 11, 31–46.
- Cloke P., Milbourne P., 1992. Deprivation and lifestyles in rural Wales II: rurality and the cultural dimension. *Journal of Rural Studies* 8, 359–371.
- Cloke P., Doel M., Matless D., Phillips M., Thrift N., 1994. *Writing the rural: five cultural geographies*. Poul Chapman, London.
- Clout H.D., 1972. *Rural geography. An introductory survey*. Pergamon Press, Oxford.
- Connell J., 1974. The metropolitan village: spatial and social processes in discontinuous suburbs. [W:] *Suburban growth geographical processes at the edge of the western city*. Ed. J. H. Johnson. J. Wiley & Sons, London, 77–100.
- Dziewoński K., 1987. Strefa podmiejska – próba ujęcia teoretycznego. *Przegląd Geograficzny* 59 (1–2), 55–63.
- Gilg A., 1985. *An introduction to rural geography*. Edward Arnold, Baltimore.
- Halfacree K.H., 1995. Talking about rurality: social representations of the rural as expressed by residents of six English parishes. *Journal of Rural Studies* 11 (1), Pergamon, 1–20.
- Ilbery B. (ed.), 1998. *The geography of rural change*. Longman, Essex.
- Kayser B., 1983. Le village recompose, pour l'analyse du changement social et cultural en milieu rural. *Geodoc* 27, Toulouse.

- Liszewski S., 1987. Strefa podmiejska jako przedmiot badań geograficznych. Próba syntezy. *Przegląd Geograficzny* 59 (1–2). IGiPZ PAN, PWN, 65–79.
- Marsh M., 1990. *Suburban lives*. Rutgers University Press, New Brunswick.
- Miller M.K., Luloff A.E., 1981. Who is rural? A typological approach to the examination of rurality. *Rural Sociology* 46, 608–625.
- Pahl R., 1965. Class and community in English commuter villages. *Sociologia Ruralis* 5, 5–23.
- Pryor R., 1968. Defining the Rural-Urban Fringe. *Social Forces* 47 (2). University of North Carolina Press, 202–215.
- Silverstone R. (ed.), 1997. *Visions of suburbia*. Routledge, London.
- Sorokin P., Zimmermann C., 1929. *Principles of rural-urban sociology*. New York.
- Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Więckowski M., 2007. Stan zaawansowania planowania przestrzennego w gminach. *Prace Geograficzne* 211. IGiPZ PAN, Warszawa.
- Whitby M., Willis K., 1978. *Rural resource development*. Methuen, London.
- Wibberley G.P., 1972. Conflicts in the countryside. *Town and Country Planning* 40, 259–264.
- Woods M., 2005. *Rural geography*. SAGE Publications, Los Angeles–London–New Dehli–Singapore.

DEFINITIONS AND SPATIAL RANGE OF RURAL AREAS AND SUBURBAN ZONES

Abstract. An important issue for rural research is to clarify the concept of rural areas. A study of the literature here points to the existence of many and varied definitions under which the rural area is variously treated as a physical, social or economic space. This merely strengthens our conviction that there is no uniform definition of such an area. However, the one option that seems to have gained widest acceptance may well be the traditional definition, whereby a rural area is a physical space of relatively low population density, dispersed settlement and extensive land use. According to Polish statistics, a specific form of the rural area is a suburban zone. In the author's opinion, those territories should be considered as a separate space.

Key words: rural area, suburban territory, geography, rural geography, definitions, spatial organization.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 10.09.2012